

Zmaj razkriva smer, v katero gremo

Zmaj razkriva smer, v katero gremo

Ana Perne, 13. 11. 2014

SNG Nova Gorica, Jevgenij Švarc **ZMAJ**, režija Dino Mustafić, premiera 13. november 2014.

DELITE NA NATISNI

SNG Nova Gorica/Foto atelje Pavšič Zavadlav

Intervju z Dinom Mustafićem

Sarajevčana Dina Mustafića (1969), ki je v rodnem mestu zaključil študij režije na Akademiji za gledališke umetnosti ter književnosti in bibliotekarstva na Filozofski fakulteti, pri nas poznamo tako po uprizoritvah, ki jih je pripravil s slovenskimi ustvarjalci, kot po gostovanjih njegovih režijskih postavitev, ki so nastale v produkciji različnih tujih gledališč, denimo po uprizoritvi drame Helverjeva noč Ingmarja Villqista, tematizaciji grožnje fašizma in največkrat nagajeni predstavi v zgodovini bosansko-hercegovskega gledališča. Režiser, čigar »svetovni nazor in profesionalno etiko je formirala vojna izkušnja«, že vrsto let umetniško vodi mednarodni gledališki festival **MESS**, uspehe pa je dosegel tudi na filmskem področju. Na oder je postavil več kot petdeset besedil klasičnih in sodobnih avtorjev, na osnovi katerih je razvijal obravnavo različnih tematik, kot so na primer poskusi upora proti represivnemu režimu (**T.** Stoppard – Rock'n'Roll) ali pa intimna zgodba »filozofa srca«, ki – v zavedanju lastne odgovornosti – pripravlja govor ob obeleževanju stote obletnice začetka prve svetovne vojne (**B. H.** Lévy – Hotel Europa).

S **SNG** Nova Gorica ste kot režiser prvič sodelovali leta 2008. Tedaj ste na oder postavili črno komedijo V vlogi žrtve, ki sta jo podpisala sodobna ruska avtorja, brata Presnjakov. Tokrat ste se ponovno lotili ruskega avtorja, Jevgenija Švarca, ki je sicer ustvarjal v drugem časovnem obdobju in oblikoval delo drugačnega značaja, a je v njegovem Zmaju prav tako prisotna satirična ost. Med eno in drugo režijo je minilo dobrih šest let – in v vašem ustvarjalnem opusu se je zvrstil niz projektov drugačnih izhodišč –, pa vendar: gre v ponovni ruski provenienci besedila pri vas morda prepoznati določeno afiniteto do ruskih avtorjev ali je to le stvar naključja? In nadalje, kakšno mesto ima v vašem gledališkem ustvarjanju satirična ostrina?

Predstave V vlogi žrtve, kot tudi procesa njenega študija, se zelo rad spominjam, saj je pri tej režiji šlo za kontinuiteto mojega zanimanja za satirično literaturo, natančneje za dramska besedila, katerih tema je refleksija političnega, socialnega in filozofskega okolja ter sveta, v katerem živim. Mislim, da sem si takšno umetniško senzibilnost izoblikoval že v študentskih letih. Zelo rad sem imel poljsko in češko, pa tudi rusko satirično – danes že lahko uporabim ta izraz – klasiko, saj gre za dela, ki so nastala v času strogega političnega diktata in cenzure, ko ni bilo lahko najti literarnega izraza, s katerim bi lahko odkrito spregovorili o problemih, ki so tedaj najbolj obremenjevali ljudi in bili najbolj relevantni za literarno obravnavo. Zato lahko rečem, da se izbor Jevgenija Švarca in njegove drame Zmaj sklada z mojimi gledališkimi preferencami. Satira z elementi črne komedije je blizu mojemu doživljanju sveta in smislu za humor, konec koncev pa tudi mojemu svetovnemu nazoru – tega sem si izoblikoval skozi življenjske izkušnje, na podlagi katerih sem dojel, da ima ironični odnos do sveta lahko vlogo nekakšnega sedativa ali bolje rečeno avtoterapije, notranje katarze, ki nam razkrije vse moralne spodrsljaje, dileme, deviacije, deformacije ... Satira vselej deluje kot konveksno in konkavno ogledalo – če se postavite pred takšno ogledalo, v njem v najrazličnejših oblikah vidite lastni obraz. Njegova deformiranost, izkrivljenost in na trenutke celo grotesknost deluje hkrati smešno in strašljivo. Svoji podobi v ogledalu se smejite, obenem pa se je tudi bojite in z grozo ugotavljate, kako iznakaženi ste postali, ne da bi to sploh opazili. Zato mi je satira kot način gledališkega izraza blizu.

Satira je v delu Zmaj, ki pravilčno osnovo obdela s prepletom fantastičnega in resničnega – na način, da resnično deluje fantastično, fantastično pa resnično –, le eden od vidikov. Švarc črpa pri pravljicah, pa tudi pri srednjeveških legendah, da bi se v obliki, ki se zdi na prvi, bežni pogled pisana za otroke, obrnil k odraslim; pri tem mimogrede vključi tudi figuro dečka, ki v nasprotju z indoktrinirano množico odraslih Zmajevega poraza ne olepšuje in brez zadržkov razkrije, da je »cesar v resnici gol«. Se vam zdi takšen način pisanja za odrasle gledališko posebej vznemirljiv?

Švarc je uporabljal formo pravljice po zgledu velikih piscev, kakršen je bil Andersen, preko nje pa je želel spregovoriti o travmatičnih, frustrirajočih dogodkih svojega časa. Pri tem je skozi to formo skušal začrtati arhetipske koordinate dobrega in zla, saj je v pravljici ta razlika mnogo jasneje vidna, zato lahko na gledalca napravi neposrednejši in močnejši vtis ter mu ponudi jasno ločnico med pravo in napačno stranjo, tako kot med nočjo in dnevom ali svetlobo in temo. Pravljica je bila torej zelo zahteven literarni model za to, kar je Švarc želel izraziti v gledališču. Zanimivo je, da je bila ta drama prepovedana, saj so oblasti v njej prepoznale subverzivne, protidržavne in protistalinistične elemente. To govori o tem, v kolikšni meri je skozi svet pravljic, katerega vsebina je delovala romantizirano in nekoliko naivno, avtor v resnici podajal temeljne resnice o svetu. Vse, kar je v pravljичnem svetu fantastičnega ali fantazmagoričnega, lahko prepoznamo kot govor o globlji resnici sveta, pa tudi o njegovi eksistencialni dimenziji – vse, kar predstavlja plemenitost, vzvišenost,

dobroto, upanje, je – tako kot v realnem življenju – soočeno z dvomi, sumničenjem, nasprotovanjem, destrukcijo, zlom, manipulacijo in nasiljem. Zato mislim, da imamo v pravljici opravlja z obema poloma, le da sta v njej v primerjavi z nekaterimi drugimi žanri bolj sofisticirana.

SNG Nova Gorica/Foto atelje Pavšič Zavadlav

Igra, ki jo je Švarc po nekaj letih od zasnove končal 1944., je izšla iz pogleda na nacistično Nemčijo, a je bila, kot rečeno, ob nastanku v Rusiji prepoznana tudi kot delo, ki je uperjeno proti stalinistični diktaturi, in tako doživela cenzuro. Avtor je dramski svet Zmaja oblikoval s (pravljico) kodiranimi elementi. Kako takšen prijem deluje danes, v drugačnem družbenem sistemu, ko se kritika javno izraža bolj neposredno?

Mislim, da je Zmaj univerzalno delo – v njem so prisotni elementi današnjega vsakdana, podaja nam refleksijo politične, ekonomske in socialne podobe sodobnega človeka. Seveda drži, da je v dobi demokratizacije javnega diskurza stvari mogoče povedati naravnost, na odru pa nastopiti apelativno, angažirano in v gledališki govor vnesti publicistične elemente. Zato smo tudi v našo postavitev Zmaja vnesli elemente, ki izhajajo iz procesa njenega študija in v katerih bodo gledalci prepoznali neposredno stvarnost in replike, ki so jim znane iz njihovega lastnega življenja. Toda ti deli bodo v predstavo vkomponirani tako naravno, da bodo izgledali, kakor bi bili prisotni že v Švarčevem besedilu. Saj tudi danes poslušamo pravljice. Pripovedujejo nam pravljice o svobodi in demokraciji in nekaj časa se je zdelo, da brez njih ne moremo več. Toda došli smo, da so te pravljice slabe, da vanje nihče več ne verjame. Švarčev Zmaj pa je dobra pravljica, je pravljica, ki ji verjamete. Pravljica je dobra le, če ji gledalec, poslušalec ali bralec verjame, če se preseli v njen svet domišljije in fantastike in če ta svet prepozna kot relevantnega za vprašanja lastnega bivanja. V tem je veličina tovrstne literature. Danes pa ne čutimo več nikakršne potrebe po pripovedovanju pravljic, saj se je spremenil kontekst, v katerem jih razumemo – pravljica je iz domene fantastičnega prešla v domeno realističnega. Ko Zmaj govori o današnjem človeštvu in trenutni situaciji v družbi, ne kaže s prstom na krivce, pač pa razkriva smer, v katero gremo. Zato mislim, da ima izredno močan kritični potencial, čeprav ne govori naravnost.

Pravljčni principi so tako del dramatikove pisave – nenazadnje gre v osnovi za spopad Dobrega in Zla. Prisotnost likov, ki odražajo poslušnost družbeni ureditvi, pa spodbuja k razmisleku o dejavni vlogi posameznika v družbi. Tudi s srečnim koncem, ki v tem okviru pač ni običajno pravljčen. Kako gre na avtorjev poudarek, ki s širše perspektive meri na avtoritarne režime nasploh, gledati danes?

V procesu nastanka uprizoritve nam je za inspiracijo služilo nekaj zelo zanimivih filozofskih in literarnih besedil – od Uma v jetništvu Czesława Miłosza do Krasnega novega sveta Aldousa Huxleyja. Ta dela jasno tematizirajo avtorske, totalitarne oblike vladavine, ki človeka zlomijo, ponižajo, uničijo, v katerih sistem posameznika zmelje, depersonalizira ter ga zreducira zgolj na številko v statistiki, njegovo existenco pa na banalno formalnost, ki ji je odvzeta vsakršna resna življenjska globina. Če Zmaja presojujemo v tej luči, menim, da je še danes zelo vznemirljivo delo, četudi so se od njegovega nastanka spremenile zgodovinske okoliščine in družbena ureditev. Postavlja namreč vprašanja o smislu zgodovinskega trenutka in izpostavlja posameznikovo ujetost vanj. Vsakdo se rodi v določenem zgodovinskem trenutku, ki si ga ne izbere sam, vendar je z njim determiniran. Zgodovinsko izkustvo južnoslovanskih narodov pa zaznamujejo predvsem zgodovinski prelomi, prevrati, vojne. Po vsakem tovrstnem prevratu so prebivalci teh prostorov pričakovali, da bo eno oblast zamenjala druga, močnejša, ki bo poskrbela za boljše življenje. Toda nova oblast se je pričakanjem dostikrat izneverila in ko so ljudje primerjali svoje izkušnje, so pogosto prišli do zaključka, da je bilo v preteklosti bolje. To pa je v resnici situacija, o kateri je govora tudi v Švarčevem besedilu – ljudje niso bili sposobni odkriti zmaja v sebi, niso znali najti v sebi substance destrukcije in prezira do sveta, niso zmogli ugotoviti, zakaj ne moremo biti tolerantni in svobodomiseln, zakaj na svet ne moremo gledati skozi oči drugih, drugačnih in šibkejših, marveč nanj vselej gledamo le skozi oči močnejših. Za močnejšimi so v diktaturah običajno stali instrumenti oblasti, kot so policija, vojska in mediji, medtem ko se je danes moč spremenila v moč denarja, distribucijo kapitala, subtilen nadzor nad mediji in propagiranje iluzije svobode, vendar je zmeraj ostala v rokah večine. Večina pa je do manjšine pogosto nasilna. Šele v trenutku, ko bo večina pričela upoštevati kritične pripombe manjšine in ravnati v skladu z njimi, bomo lahko rekli, da so se stvari spremenile.

V Zmaju nastopi Lancelot, srednjeveški vitez, ki ima zdaj status »poklicnega junaka«; in ko se pojavi, ga namesto dobrodošlega sprejema – kot ga naivno pričakuje, saj naj bi ljudstvo vendarle osvobodil tirana – čaka strah, podrejenost, pripravljenost na kompromis, prepričanje, da stvari tako ali tako ni mogoče spremeniti. Ampak ali je Lancelot tudi junak igre?

Lancelot je paradigma in simbol nečesa, kar v današnjem svetu ne obstaja več. Danes ne živimo več v svetu herojev, pač pa v nekakšni antiherojski dobi, v kateri smo pripravljeni na kompromise, konformizem in oportunizem. Lancelot je simbol upora viteške morale, nekoga, ki se je pripravljen upreti zgolj na podlagi lastnih idealov. V sodobnem svetu ideali tako rekoč ne obstajajo več, saj so bili bodisi izigrani bodisi so nam z današnje perspektive videti smešni in zastareli. V bistvu jih dojemamo podobno kot junake iz raznih strašljivih zgodovinskih knjig. Toda to ne spremeni dejstva, da Lancelote še vedno potrebujemo. Potrebujemo junake, ki so plemeniti in vzvišeni, ki jim ni vseeno za moralni imperativ in ne pristajajo na svet kompromisov, energijo za boj pa črpajo iz sveta, v katerem prevladujejo ljubezen, sreča, dostojanstvo in svoboda. V tem pogledu je Lancelot tudi junak današnjega časa, ki ga vsi pričakujemo. Nekateri ga pričakujejo na belem konju,

drugi na tanku, tretji kot vsemogočnega bankirja, toda vsi pričakujemo prihod pravega Lancelota, ki mu ne bo vseeno za ljudi. Zato mislim, da je Lancelot še vedno pomemben, v tej luči pa smo ga želeli ustvariti tudi na odru – kot junaka, ki v drugem delu predstave ponudi lastno politično vizijo, ta pa ni nedolžna: od trenutka, ko se uveljavi in postane družbeno-politični program, začne generirati nove zmaje v nas.

SNG Nova Gorica/Foto atelje Pavšič Zavavlav

V originalnem Švarčevem besedilu Lancelot dejansko nastopi kot osvoboditelj izpod krutega jarma, v naši postavitvi pa vzpostavi novo obliko vladavine, ki je lahko diktatura, avtokracija, totalitarizem, liberalizem, toda vselej gre za dirigirano oblast, načrtano s točno določenimi koordinatami. Mislim, da to ni prostor svobode. Ta dilema v drugem delu naše uprizoritve stopi v ospredje. Ne verjamemo več v demokratični model družbene ureditve, kot ga poznamo danes.

Ali se gre s Švarcem vprašati tudi o sami spremembi sveta? Navsezadnje se potem, ko padejo vse tri Zmajeve glave, pravzaprav nič ne spremeni ...

Konec naše predstave je precej katastrofičen. Na podlagi izkušenj prvega desetletja enaindvajsetega stoletja smo si na jasnem, da se človeštvu ne piše nič dobrega. Mislim, da nas lahko reši samo sprememba nas samih. Ne moremo več zgolj čakati na heroje ali misionarje, ki nas bodo odrešili, ubiti moramo zmaja v sebi.

Igra z upodobitvijo zmaja, ki v resnici ni zunanji sovražnik, temveč se nahaja v nas samih, ponuja možnost za pretres odgovornosti posameznika znotraj skupnosti. Je to tudi namen vaše uprizoritve? Kakšno moč sicer pripisujete gledališču?

Mislim, da je vsako dobro gledališče angažirano, politično gledališče. Da lahko gledališče opredelimo kot politično, ni treba, da imamo v njem opravka z eksplicitno političnimi besedili. Odkar obstaja, se gledališče ukvarja z bistvom človekove eksistence, pri čemer postavlja vprašanja in izpostavlja dileme, vendar ne daje dokončnih odgovorov, pač pa nas s svojim spraševanjem sili v aktiven odnos do življenja, v prevpraševanje lastnega stališča, ki ga naposled lahko tudi spremenimo. Sprememba stališča je danes že velik uspeh, mala revolucija. Danes ljudje živijo v svetu množičnih medijev in zabavnih vsebin, zato niso več vajeni kritičnega mišljenja. V ta potrošniški odnos do življenja se vključuje tudi umetnost. Današnja svoboda je v bistvu vir dezorientiranosti in kaosa, saj smo v njej soočeni z bogatim izborom najrazličnejših vsebin, ki nam pod površjem privlačnih barv in vonjav pogosto ponujajo le banalnost, neumnost in kič. Zato mislim, da je gledališče zelo pomemben korektiv sodobne družbe, saj je v njem – tudi v Zmaju – izpostavljeno prav dejstvo, da kapitulacija, predaja in pristanek na pasiven odnos do življenja predstavljajo začetek vladavine temnih sil in triumfa zla. Veliko moči in humanosti potrebujemo, da najdemo dobro v sebi in svoji okolici ter se v svojih dejanjih opremo nanj. Toda le če smo duhovno dovolj močni, da to storimo, imamo upanje – upanje pa je temeljna struktura človeškega, brez njega ne moremo živeti. Gledališče si torej predstavljam kot enega od prostorov upanja v boljši in lepši svet.

Prevedel: Jaka Fišer